

Donáth Péter: *Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon 1945–1960*

Az oktatáspolitikai és a tanítóképzés politikai, ideológiai és társadalomtörténetének különböző vonatkozásait, eseményeit, második, harmadik vonalbeli „szürke eminenciás” személyiségeit, a képzés „kisembereit” mutatja be Donáth Péter legutóbb megjelent könyvében.

A téma időszerűségét különösen az adja, hogy a középfokú tanítóképző intézetek a 19. és a 20. századi magyar reformtörekvések, valamint az európai tanítóképzéssel kapcsolatos reformmozgalmak hatására az 1958. évi 26. számú törvényerejű rendelettel 50 évvel ezelőtt váltak felsőfokúvá.

A könyv írója a témával már régebben és elkötelezetten foglalkozik, OTKA-kutatásai keretében számos publikációt készített. Óriási érdeklődéssel, erős motivációkkal, kutatóra jellemző szerénységgel dolgozik a vizsgált időszak, e politikailag is nehéz és bonyolult téma feltárásán.

Donáth Pétert rendkívüli alaposága segítette abban, hogy az elérhető ismertebb periodikák, könyvek széles körének felhasználásán túl a kevésbé ismert, a levéltárakban található, a témához kapcsolódó forrásokat, magánszemélyek naplóit, levelezéseit fellelje. A kutatás során elsősorban analitikus jellegű kutatási stratégiát, dokumentatív elbeszélő/analizáló módszert alkalmazott, melynek során források, dokumentumok elemzésére került sor. A források lelőhelyei az országos, a megyei, egyházi, intézményi levéltárak és szaklevéltárak voltak. A forráskutatás kiterjedt Magyarország félszáz levéltárának átkutatására is. A szerző nagy mennyiségű forrásanyag elemzése, értékelése alapján teljesen új és tudományos értékű tényeket, összefüggéseket tárt fel, elkerülve a „hamari ítéleteket”. A tudományos pontosság, korrektség érdekében gyakran alkalmaz idézeteket. A könyvben rengeteg forrásrészlet olvasható, amelyek a jegyzetben is megtalálhatóak, így nem teszünk nehézkessé, darabossá a szöveget.

A történettudományban egyre nagyobb hangsúlyt kap a szóbeli források felkutatá-

sa (oral history), hiszen minden emlék fontos a történelmi megismerés számára. Az írásbeli forrásokkal nem rekonstruálható minden: nem érzékeltetik a hangulatot, ahogy nem tájékoztatnak arról sem, hogy miként élte át az egyes ember a társadalmi, történelmi eseményeket, ezért a történészek egyre erőteljesebben támaszkodnak a szóbeli forrásokra. Napjainkban még nagy számban élnek nyugdíjas tanítók, akik a második világháborút követő másfél évtizedben folytattak tanulmányokat a tanítóképzőkben. A fogyatkozó szemtanúk kikérdezése tanítói válságuk folyamatáról halaszthatatlan feladatok neveléstörténeti kutatásunknak. Helyesen járt el Donáth, hogy interjúkat készített egykori tanítóképzős növendékekkel: az így nyert értékes információk érthetővé, megérthetővé tették az írásbeli forrásokat.

A könyv három, egymással összefüggő, koherens írást foglal magába.

Az első tanulmány Rozsondai Zoltánt, a minisztérium tanítóképzős osztályának egykori vezetőjét mutatja be. A minisztériumi osztályvezető tevékenységének felvázolása során megismerhető és megérthető a tanítóképzés történetének eddig kevésbé tisztázott 1945–1958 közötti időszaka, amelyben a „koalíciós” logika s a Mindszenty József által irányított katolikus egyházzal folytatott politikai-világnézeti harc, majd a pártállam változó preferenciái felülírtak minden egyéb (szakmai) megfontolást. Értesülhet az olvasó a képzés sorsát befolyásoló oktatáspolitikai döntések létrejöttének körülményeiről. Az 1945–1959 közötti szervezeti változások fontos oktatáspolitikai tényeit a könyv jól áttekinthető módon dolgozza fel. A líceum és a taní-

tóképző „iskolaházasságának” ideje alatt foglalkozik az Országos Köznevelési Tanács és Kiss Árpád 1. és 2. számú tervezeteivel, számos forrásra támaszkodva kimutatva, hogy a tanítóképző intézeti tanárság többsége évtizedeken át miért az akadémiai szintű (4+2 év) tanítóképzés pártján volt. A nevelőképzésről 1945-től zajló viták különböző álláspontjait, érveit, ellenérveit is megtaláljuk a tanulmányban. A katolikus egyházzal folytatott politikai-világnézeti harc az iskolai hitoktatás kérdésében, a nevelőképző főiskolák felállításában, az 1948. évi államosítás területein érhető tetten. Az 1948-ig, többségében kiválóan működő 5 éves magyar tanítóképzés után visszafejlődés volt tapasztalható, noha kitűnő elmék (Mérei Ferenc, Alexits György) jó szándékkal, de ideológiai-politikai elkötelezettségük miatt a főiskolai szintre emelés helyett a tanítóképzést az 1923-at megelőző szintre vetették vissza. Donáth rekonstruálja a Darvas József, Erdey-Grúz Tibor, Kónya Albert, Kállai Gyula, Benke Valéria minisztersége alatt a (négyéves) tanítóképzés megújításával, felülvizsgálatával összefüggő történéseket.

A könyv első „fejezete” elsősorban az 1945–1950 közötti időszak tanítóképzésére, a második fejezet Nagy Imre első kormányának idejére fókuszál. A Magyar Dolgozók Pártja 1954-ben és 1956-ban, a Magyar Szocialista Munkáspárt 1958-ban tűzte napirendjére a tanítóképzés ügyét, a Politikai Bizottság foglalkozott a képzési ciklus meghosszabbításával. A második tanulmányban a korabeli oktatáspolitikai döntési (tervezési, irányítási) mechanizmusainak érzékletes, szemléletes bemutatására, a döntéshozók ideológiai-politikai motívumainak feltárására láthatunk példát.

Donáth Péter a rövidített képzés problémáiból kiindulva bemutatja, hogy a négyéves tanítóképző örökölte a középfokú tanítóképzők, pedagógiai gimnáziumok megoldhatatlan problémáját: egyszerre akart adni magas szintű közművelődési anyagot és alapos szakmai képzést. A korrekciós kísérletek, amelyeket a képzés színvonalának emelése céljából vezettek be, az adott keretek között próbálták a bajokat orvosolni, évekig fel-

sem merült a képzés idejének a meghosszabbítása. A tanítóképző intézetek igazgatói, nevelői többször hangoztatták, hogy a képzési időt emeljék fel 5 évre, akár a gyakorlóév megszüntetése árán is. A megyei, fővárosi tanácsokhoz beküldött tantestületi jegyzőkönyvekben, az érettségi vizsgák után megtartott értekezleteken az öt éves képzés visszaállítását sokszor, kitartóan, de hiába javasolták.

A szovjet ideológia születését 1917-re tehetjük (Heller és Nyekrics). Ekkor jelenik meg először egy egész államot érintően hamarosan uralkodóvá váló fő vonása: a hajlékonyság, a koherencia hiánya, az álláspontok naponkénti változtatása; képesek voltak arra, hogy kötelezővé tegyék azt, amit előző napon elítéltek, s elítéljék, amit egy nappal azelőtt elfogadtak.

Ez a hajlékonyság, a koherencia hiánya érhető tetten a képzési ciklus hosszával kapcsolatos oktatáspolitikai döntésekben is. 1953-ban egy tanítónőképző intézet értekezletén Jóboru Magda, a miniszter első helyettese tájékoztatta a tanárokat, hogy a képzőknél az 5 évre való felemelést már elvileg elfogadták. A miniszterhelyettes az 1953. október 10-i javaslatra támaszkodva mondhatta ezt, amelyben a pártközpont munkatársai a pedagógusképzéssel kapcsolatban lehetőséget láttak arra, hogy a tanítóképzők tanulmányi idejét felemeljék 4 évről 5 évre. Ugyanakkor a négy év vagy öt év kérdését a párt Központi Vezetősége 1954. július 28-án lezárta. Határozatában a KV leszögezte, hogy az általános iskolai tanítók képzésének időtartama továbbra is négy év. A Politikai Bizottság a népgazdaság helyzetére való tekintettel – a KV határozatával megegyezően – a tanítóképzés tanulmányi idejét változatlanul hagyta.

Hajlékonyságra, koherenciahiányra találhatunk példát az iskolák létesítésével, megszüntetésével kapcsolatosan is. Donáth Péter a sárbogárdi képző történetét emeli ki. Sárbogárdon 1951-ben nyitottak tanítóképzőt a szükséges tárgyi, személyi feltételek biztosítása nélkül, majd négy évvel később már be is zárták. Donáth hosszasan idézi a képző igazgatójának 1953. január 13-i előterjesztését, hogy az olvasók érzékelhessék az 50-es évek atmoszféráját.

A jelentést megíró igazgató az elvárásoknak megfelelő „optimista, konstruktív kontextusban” fogalmazta meg a tantestület munkájának eredményeit, s kérte a hiányosságok megszüntetéséhez az eszközöket. A szöveg(ek) értelmezése a mai olvasó számára nehéz feladatnak számít. Az idézet és Donáth mintaértékű forráselemzése segíti az olvasót abban, hogy dekódolhasson egy eredeti szöveget, jelen esetben egy jelentést, s reális képet kapjon a nevelő-oktató munka tényleges színvonaláról.

A tanítóképzős tanárok helyzetének, hangulatának érzékeltetésére ismerteti a szerző, hogy a budai tanítóképző tantestülete a csökkentett képzési időből és az intézménybe jelentkezett tanulók jelentős részének különböző előképzettségéből, helyzetéből, képességeiből adódó nehézségekkel minként tudott megbirkózni.

A könyv harmadik nagy egysége a Hegedűs-kormány alatti nagy vizsgálatokról, a tanítóképzés világnézeti-politikai és szakmai rekonstrukcióiról szól.

A tanulóifjúság, a tanítóképzős növendékek eszmei-politikai nevelésében fordulatot sürgető pártvezetés nyomására a tanügyigazgatás sem elégedhetett meg az érettségi/képesítő vizsgák s a szokásos tanfelügyelet tapasztalataival, ezért brigádvizsgálatokat szerveztek, melyek során megvizsgálták, hogy a tanítójelöltekben mennyire tudatosak az erkölcsi-politikai nevelés módszerei, a pedagógusoknak mennyire szilárd a materialista világnézetük. A minisztériumi vezetők a brigádvizsgálatok eredményeiből megtudhatták, hogy a direkt politikai szocializáció fontos ágensének tekintett tanítóság képzése nem az elképzelt, megtervezett irányba halad. Az 1955. márciusi KV-határozat nyomán egyrészt egy ideológiai-politikai fordulat kikényszerítésének szándékával indított offenzívával, másrészt annak belátásával reagáltak, hogy a tanítóképzés idejét fel kell emelni a képzés felsőfokúvá tételével. Az új intézményekbe politikai-világnézeti szempontból megválogatott oktatógardát kívántak elhelyezni.

Ezt a fejezetet két esettanulmány egészíti ki; mindkettő szemléletesen érzékelteti, hogy mit eredményezett a tanítóképző intézetekben az ideológiai-politikai offenzíva.

A Vendel utcai képző esetében arra láthatunk példát, hogy a pedagógusok alkalmazkodását kilenc tanár eltávolításával, állandósult, terhes ellenőrzésekkel kényszerítette ki a hatalom. A budai képző történetének nehéz időszakából azt ismerheti meg az érdeklődő olvasó, hogy az intézmény tanárai a kényszerű alkalmazkodás mellett megőrizték a gyakorló mintaképezde szakmai színvonalát, megvédték magukat és diákjaikat az ideológiai offenzíva negatív hatásaitól. A források és elemzések közül Szathmáry Lajos ironikus írását ragadnám ki, amit 1956. február 25-én farsangi iskolabírálatként készített a budai tanítóképző helyzetéről. Valójában az akkor zajló felügyeleti ellenőrzés, a brigádlátogatás szempontrendszere nyomán értékelte az intézet munkáját, tudósított a tanárok hangulatáról, a tanítóképzés állapotáról.

A könyv mindhárom fejezetéből felfigyelhetünk azokra a tényezőkre, amelyek a folyamatosságot jelentik. A háború előtti időszak eszközeivel továbbra is éltek: a tanügyigazgatás aprólékos utasításokat adott ki, kötött formájú ideológiai, politikai, szakmai ellenőrzésekkel állandóan ellenőriztek, szimbolikus elemeket tartalmazó jelentések, jegyzőkönyvek készítését rendelték el.

A három tanulmány, az esettanulmányok az oktatáspolitikai játszmák feltárása mellett felvázolják a képzők sorsát befolyásoló oktatáspolitikusok portréját is Keresztury Dezsőtől kezdve Benke Valériával bezárólag. Az egyes fejezetekben, jegyzetekben megtalálhatók a történelem „kisembereinek” sorsát megismerni akaró, a szakmájukért, hivatásukért, identitásuk védelméért, diákjaikért tevékenykedő tanítóképzős szakemberek (Árpássy Gyula, Szathmáry Lajos, Ruttkay István, Koltai István, Hegedűs Rajmund, Somos Lajos, Csoknyay József, Szentirmay Jánosné, Kary Erzsébet, Rozsondai Károly) portréi.

A témát kutatni szándékozók részére hasznos oldalak a könyv végén 13 oldalon felsorolt levéltári, kéziratári, irattári gyűjtemények, fondok, a csaknem 100 oldalon összegyűjtött egyéb források, kötetek, kiadványok.

Donáth Péter kutatási eredményei felhasználhatók a tanítóképző főiskolákon a neveléstörténeti oktatásban, és hozzájárulhatnak a korszak alaposabb megismeréséhez. A kiadvány ösztönzést adhat a neveléstörténeti kutatásban a szóbeli források felhasználhatóságához is. Az *Előszóban* és a jegyzetekben a múlt megismerhetőségével, a források kiválasztásával, értelmezésével foglalkozó szerző tanácsai, megállapításai segítik a tudományos diákköri kutatásokat folyótató hallgatókat. Az idézetek lehetővé teszik a neveléstörténészeknek, hogy „beszéltessek a szövegeket”.

Donáth Péter alaposan elemzi a könyvben a tanítóképzéssel kapcsolatos oktatáspolitikai döntéseket és azok motívumait. A gazdag forrásanyag méltón örökíti meg a tanítóképzés történetét, a közelmúltban „Magyar Örökség Díjjal” kitüntetett tanítóképzés eredményeit.

Donáth Péter (2008): *Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarországon 1945–1960*. Trezor Kiadó, Budapest.

Molnár Béla

Nyugat-magyarországi Egyetem, Savaria Egyetemi Központ, Művészeti Nevelés- és Sporttudományi Kar, Tanítóképző Intézet

Az idegenforgalomtól a turizmustudásig

Két német összehajol. Helyszín: egy Balaton-parti vendéglő, időpont: hatvanas évek vége – hetvenes évek eleje. Rokonok, testvérek, barátok, az egyik Nyugat-Németországból, a másik Kelet-Németországból jött. Suttogva beszélgetnek, néha könnyeznek. Számunkra mindketten idegenek. Aztán „jöttek a csehszlovákok”, a lengyelek buszokkal, ők a nyiladozó kempingeket töltötték meg, megérkeztek a kelet-németek is, köztük sok lánnyal, a magyar fiúk öröme. Fiatalok, csoportosan. A házaknál működött a „zimmer frei” (ami később „Zimmer Ferivé” nőtte ki magát), itt már inkább nyugat-németek és osztrákok borozgattak, késő éjszakáig cseverészve, egyre hangosabb szóval, dalra is fakadtak. A terasz melletti zugban pedig gazdát cserélt a valuta. A lassan, de biztosan épülő nagy szállodák a tehetősebbeket fogadták, minden egyéb szolgáltatás legitimálva. Jöttek az idegenek, nőtt-növekedett a forgalom. Ezért is nevezték idegenforgalomnak, a külfölditől vártuk a „zsoszót”, a hiánygazdaságban kellett a valuta, állami és magánszinten. Aztán volt ennek még politikai mögöttese: a szigorúan ellenőrzött határainkon mindenki idegennek számított, aki a közelükbe került, csak a megfelelő úti okmányokkal tudott átkelni. (Vagy beszökni, vagy

„kidisszidálni”) Mindezt megerősítette a német ’fremd’, ’Fremde’, (és íme: ’Fremdenverkehr’), a francia ’étranger’ következetes ’idegen’-ként fordítása a lehetséges ’külföldi’ helyett. (Érdemes lenne – a fogalomra vonatkozóan – a modern nyelvhasználat fejlődéstörténetének vizsgálatával is megközelíteni a témát.) E felfogásban a belföldi utazó is idegen volt: az idegenforgalom belföldi része.

Tényleg így kezdődött. És azért morfondírozom a fogalmon, mert még a mai napig nincs átfogó értelmezés reá vonatkozóan. A gyakorlatban tartja magát a régi, sajnos az iskolákban is, ám megjelentek a „turizmus” névre hallgató szakok, szervezetek, néven nevezik a belföldi turizmust, már tényező. Vegyes a kép e tekintetben, a fogalmi tisztázottság a fogalmak mögé fölépülő tudást hivatott megvilágosítani, rendszerezni. Több minden más mellett, ez az egyik fő törekvése és érdeme Michalkó Gábor újabb könyvének. Még mindig ellenszélben kell lavírozni, mert ugye a főiskola cégérén is ott áll a „múltat idéző” elnevezés („új rend” ide vagy oda), és a mai napig „idegent vezetünk”. De van idegenrendészet és sajnos idegengyűlölet is. Föl van osztva a világ, és szakosodik a közigazgatás. Furcsán néznek arra, aki Frankonban a fizető turista helyett idegent mondana, kedves vendég he-